

PRIKRITO IN OČEM ZAKRITO - MITJA FERENC

OPREDELITEV

Izrazi zamolčana grobišča, povojna grobišča, fojbe ali sedaj najbolj uveljavljeni prikrita grobišča, ki so posledica povojnih množičnih in posameznih izvensodnih usmrtitev v letih 1945 – 46, pa tudi grobišča iz časa vojne, v katerih ležijo posmrtni ostanki pripadniki oboroženih formacij protipartizanskega tabora in tudi civilistov. V politični, publicistični in strokovni rabi se je uveljavil izraz povojna – množična grobišča.

Pisni viri o pomorih so redki, o lokaciji grobišč jih skorajda ni, tako ne preostane drugega kot da se opremo na ustne vire.

ZGODOVINSKI ORIS

Na slovenskem so se v zadnjem vojnem obdobju znašle različne oborožene vojaške enote iz različnih delov Jugoslavije, ki so se bojevale na strani nemških oboroženih sil. Tako so maloštevilne slovenske četnike, okrepile četniške formacije, ki so prišle v slovensko Primorje in Istro konec 1944 in v začetku 1945. V Slovenijo pripeljali še okoli 6000 pripadnikov Srbskega dobrovoljskega korpusa (ljotičevci) in okoli 1500 pripadnikov nekdanje Srbske državne straže (nedičevci). V Sloveniji so se te enote nameravale braniti pred Titovo vojsko.

Druga svetovna vojna se je v Evropi končala 9. maja 45. Alexander von Löhner, poveljnik celotne nemške vojske v Jugoslaviji, je slovenskim partizanom v Topolšnici podpisal brezpogojno kapitulacijo, vendar pa se je nemška vojska in kolaboracionistične enote umikala iz jugoslovanskih pokrajin preko slovenskega ozemlja proti Avstriji, da bi se tako izmaknila jugoslovanskemu ujetništvu, z njimi je bilo tudi večje število civilistov.

Po 5. maju so se na Koroško umaknile tudi slovenske oborožene formacije protipartizanskega tabora (Slovenska narodna vojska). Na Koroškem so si po boju s partizani 11. maja izborili prehod čez Dravo in se dali razorožiti britanski vojski, internira jih v taborišče na Vetrinjskem polju (južno od Celovca). Britanske enote so do 14. maja sprejemale tudi hrvaškodomobranske, ustaške, srbske vojake in civiliste. Takrat dobijo ukaz, da vse Jugoslovane, ki so služili Nemcem izročijo Titovim oblastem in ne sprejemajo več novih enot.

Po osvoboditvi Ljubljane in Gorenjske so za umik na Koroško ostale samo še omejene transportne poti po Mežiški, Mislinjski in Šaleški dolini. Nemško vojsko so razoroževali že na celjskem, vojska Neodvisne države Hrvatske in četniki pa so se prebijali proti meji. A partizanska

vojska je v tistih dneh že zasegla velik del Koroške in jim na Dravi zaprla pot. Enote JA, ki so jih zasledovale, so sovražnika vedno bolj stiskale v klešče.

Boji v Mežiški dolini so trajali do 15. maja. S temi operacijami JA se je 15. maja končala druga svetovna vojna v Evropi.

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE

84.708 oseb (13.387 po vojni do januarja 1946), 6.233 skupnih žrtev med civilisti protirevolucionarnega tabora, 14.392 žrtev protirevolucionarnih oboroženih enot.

USODEN OBRAČUN

Jugoslovansko zasedbo slovenskega in hrvaškega etičnega ozemlja zahodno od nekdanje državne meje med Jugoslavijo in Italijo – t.i. RAPALSKO MEJO – spremlja val nasilja. Ta se je kazal v aretacijah več tisoč oseb. Nekateri so bili kmalu izpuščeni, druge so prepeljali v Jugoslavijo. Okoli 1600 oseb pa je končalo v kraških breznih – fojbah. Lahko so bili ubiti kasneje ali so umrli v zaporih in taboriščih.

Iz avstrijske Koroške so med **27. in 31. majem 1945** vračali pripadnike slovenskega protipartizanskega tabora in civiliste. Hrvaške domobrance in ustaše so vrnilo že med 18.5 – 23.5.; pripadnike srbskega dobrovoljnega korpusa in četnike pa med 24.5. – 27.5.1945 → 12.196 Hrvatov, 8.263 Slovencev, 5.480 Srbov in 400 Črnogorcev. Vrnjene Slovence so odpeljali v dveh smereh. Britanske enote so domobrance in druge pripeljali do železniških postaj v Podgorju in Pliberku, kjer so jih prevzeli pripadniki JA in jih prepeljali v Jugoslavijo.

Iz Podgorja so jih peljali čez Področje in Jesenice ter čez sprejemni taborišči v Radovljici in Kranju na škofjeloški grad (grobišča → Pevno, Trnje, Muretovina, Škofja Loka, Lovrenška grapa, Bodovlje idr.) in Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano (grobišča → Brezarjevo brezno, Kočevski Rog – jama pod Krenom, jama pod Macesnovo Gorico, Ušiva jama idr.), kjer je bilo osrednje taborišče. Druga smer je vodila iz Pliberka čez Dravograd do Slovenj Gradca, od koder so šli ujetniki v taborišče Teharje, zadnja transporta so do tja pripeljala z vlakom čez Maribor (grobišča → Celje (več lokacij), Dol pri Hrastniku, Huda jama, Mostec, Laško idr.).

Razdelili so jih v skupine A, B in C. Tiste iz **skupine C** (največ) so kmalu umorili. Iz Šentvida so jih večji del pripeljali z vlakom do Kočevja in potem s tovornjaki do brezen v Kočevskem rogu, s Teharj pa do rudniških razpok Starega Hrastnika. V **skupino A** so spadali mladoletni domobrance, stari do 18 let (obsojeni na prisilno delo, del pa tudi odpeljan na morišča). V **skupino B** pa so uvrstili

bolničarje, domobrance stare od 18 do 21 let ter domobrance z manj kot leto vojaškega staža (priključeni po 1.1.1945), ki so jih likvidirali, vojaška sodišča pa so jih obsodili na časovne kazni ter jim odvzamejo premoženje.

Po odloku predsedstva Avnoja s 3.8.1945. so večino živečih obsojencev (zlasti mladoletne) izpustili, toda vsi niso prišli domov (usmrtijo jih izvensodno – neformalne skupine). Metode likvidacij so si bile podobne, le da so sprva uporabljali avtomatsko strelno orožje in so žrtve umirale oblečene, kasneje so jih streljali v tilnik ali glavo, žrtve so se zaradi preprečitve identifikacije morale sleči.

Tisti, ki so služili v nemški vojski in so ostali v Sloveniji so se morali prijaviti (nova oblast jih je pozvala sredi maja), zaprli so jih v taborišča – Šentvid, Brestanica, Studenci, Hrastovec, Strnišče..., čakal jih je enak postopek kot v Šentvidu in v Teharjah, a z blažjim režimom.

V taborišča je OZNA zaprla tudi velik del pripadnikov nem. manjšine v Sloveniji, ki jih je sumila sodelovanja z okupatorjem, svojce domobrancev, civiliste, ki so pod nemško okupacijo prostovoljno sprejemali nemško državljanstvo.

Večina množičnih izvensodnih usmrtitev je bila izvedena od maja do junija 1945. O čiščenju nasprotnikov so odločali v najožjem Jugoslovanskem vodstvu, ukaz pa je gotovo prišel od Josipa Broza Tita. Likvidacije Slovencev so v največji meri izvedle izbrane enote in posamezniki slovenske Ozne in Knoja. **Načelnik OZNE za Slovenijo je bil Ivan Maček – Matija.**

BRISANJE SLEDI

2. junija 1945 je v Slovenskem poročevalcu zadnja notica o vračilu domobrancev, po tem se o njihovi usodi ne piše več. Kljub molku in prikrivanju umora ujetnikov je presenetljivo, da je takratno časopisje vsaj deloma zabeležilo izročitev. Usoda pobitih žrtev med prebivalci ni mogla ostati skrita. **Edvard Kocbek** je že leta 1947 spraševal o usodi domobrancev in zagotovili so mu, da so ti na prevzgoji. Šele leta 1975 se je javnost prvič seznanila z njihovo usodo, takrat je bil objavljen intervju s Kocbekom v tržaški reviji Zaliy, kjer je govoril tudi o usmrtitvi domobrancev. **Spomenka Hribar (delo Krivda in greh)** pa se je 1984 zavzemala za narodno spravo ter dejala, da so tudi domobranci padli za domovino in ne samo partizani. Stvari kljub temu niso ostale skrite, saj so nekateri pobegnili in opozorili na te dogodke.

Spomladi 1990, tik pred prvimi demokratičnimi volitvami, sta se do t. i. narodne opredelitve opredelila tudi predsedstvo SRS in cerkev → do pravne slovesnosti je prišlo **8. 7. 1990 v Kočevskem Rogu pri množičnem grobišču pod Krenom**. Povojni poboji pa še dalje ostanejo predmet političnega obračunavanja.

EVIDENTIRANJE PRIKRITIH GROBIŠČ

Glede raziskovanja ozadja poveljnih pobojev je veliko opravila preiskovalna komisija DZ, zlasti njen predsednik Jože Pučnik, ki je izbral izjave mnogih udeležencev. Prelomnico, da je država aktivneje posegla v iskanje in urejanje grobišč, je povzročilo razkritje množičnega grobišča v Zgornji Bistrici 2001.

ŽE MED VOJNO NASTALA GROBIŠČA

Grobišča ne spadajo samo v obdobje po vojni ampak so nekatera nastala že med vojno (Krimška jama, grobišče v Iški vasi, na Polici, Grosupljem, Mačkovcu, Jelendolu idr.)

EVIDENČNI ZAPIS

V Sloveniji imamo 410 evidentiranih krajev kjer so grobišča, spadajo v 86 občin, najbolj obremenjene so: ILIRSKA BISTRICA, CELJE, ŠKOFJA LOKA, LJUBLJANA, MISLINJA, RADOVLJICA, PREBOLD, KAMNIK in AJDOVŠČINA.

Slovenija na državni ravni ni začela s sistematičnim zbiranjem podatkov o prikritih grobiščih. Šele jeseni 2001 se začne opozarjati na problem in sestavljati seznam. 1999 je bilo najdeno grobišče Tezno pri Mariboru (1150 trupel).

KATEGORIJE GROBIŠČ

Glede na mesta, ki so jih izbrali za pomore, lahko grobišča razdelimo v štiri skupine:

- **JAME** (289): največja skupina grobišč so jame, ki so jih morali izkopati. Najdemo jih povsod po Sloveniji (Dolenji Suhor pri Metliki – grobišče Zakutka);
- **RUDNIŠKI JAŠKI, VELKE RAZPOKE IN ZAKLONIŠČA** (10): najbolj zloglasen je jašek Sv. Barbare v Hudi jami pri Laškem in razpoke v rudniku Stari Hrastnik;
- **PROTITANKOVSKI IN DRUGI** (že prej izkopani) **JARKI** (15): delno raziskana sta samo protitankovska jarka na Teznem pri Mariboru in pri Celju. Največje grobišče v Sloveniji je prav Tezno pri Mariboru;
- **KRAŠKA BREZNA** (87): Mihova jama pri Uršnih selih, jama Vrženca, brezno v Martinovih Hrastnicah, Brezno pri Konfinu I. idr.

STATUS IN NARODNOST ŽRTEV

Razvrščeni zgolj na podlagi neposrednih in posrednih ustnih virov in literature:

- **Hrvati**: grobišč je le nekaj manj kot slovenskih, najdemo jih po celotni poti umikanja proti avstrijski meji (v bližini Rogaške slatine, ob poti do Celja, Krško, Kamnik idr.);

- **Črnogorci:** o njih imamo najmanj natančne podatke (Pohorje in protitankovski jarek na Teznem);
- **Srbi:** veliko se jih je rešilo s predajo Angležem v Furlaniji, ti pa jih niso vrnil v Jugoslavijo. Vrnjene so odpeljali v Kočevski rog, raziskave kažejo, da so v jami pod Krenom;
- **Nemci:** največ lokacij je v vaseh občine Ilirska Bistrica;
- **Italijani:** na Primorskem so v breznih Trnovske planote, kraške jame;
- **Slovenci:** največ naj bi jih bilo v Jami pod Macesnovo Gorico, brezno pri Konfinu I., Koščevo brezno (Iška), Iška vas idr. Zamolčana grobišča Slovencev se glede na status razlikujejo od ostalih grobišč, saj prevladujejo grobišča civilistov, najdemo jih zlasti v bližini taborišč OZNE oz. njenih okrajnih zaporov (Strnišče, Hrastovec...).

MNOŽIČNA GROBIŠČA

- jama pod Macesnovo Gorico;	- Barbarin rov v Hudi jami pri Laškem;
- jama pod Krenom;	- Andrejčkovo brezno (Idrijski log);
- protitankovski jarek pri Teznem;	- Marija Reka;
- Stari Hrastnik;	- Krimaska jama.

ENOTNO SPOMINSKO ZNAMENJE

Za označevanje prikritih grobišč je bil leta 2002 izbran na javnem natečaju **bronasti zvon** (Miha Klinar) v obliki stoječega valja, na njem je tudi napis »Žrtve vojne in povojnih usmrtitev«. Poleg napisa bodo na valju navedeni podatki o imenu naselja in grobišča, št. žrtev in njihova narodnost. **Prvi takšen spomenik postavljen 22. 12. 2003 pri breznu Zalesnika v Trnovskem gozdu.**